

LIBRIS

We know
books

Coordonator Corint Istorie

ION M. IONIȚĂ

TAMIM ANSARY

INVENTAREA TRECUTULUI

50 000 DE ANI DE CULTURĂ, CONFLICT ȘI CONEXIUNI

Traducere din limba engleză de
Alina Popescu

CORINT
ISTORIE

—2024—

- Țara Sfântă 181, 253, 259, 263,
265–266, 268, 282, 301
- Țările de Jos 369, 380, 382
- Ucraina 58, 497
- Ulfila (Wulfila) 181–182, 201
- universitate (instituția) 290, 292,
293–295
- Uniunea Sovietică 272, 506, 511,
551
- Upanișade 85–86
- Urban al II-lea (papă) 260
- Uruk 48, 108–109, 117
- vandali 178, 184–185, 227
- vede 52, 87
- Viena (asediile otomane din 1529
și 1683) 418
- Vietnam 203–204, 271, 510
- vikingi 244–246, 256, 289, 360
- Vișnu 211, 215
- vizigoți 227
- VOC (Compania Olandeză a
Indiilor de Est) 377–379
- X
- Xerxes 129
- Xiongnu 147–151, 178–180
- Yongle, împărat 316, 318
- Yuan, dinastie 310–312, 319
- Yuezhi (uniune de triburi) 148,
149–151
- Zhang Qian 149–150
- Zheng He 317–318, 358
- Zhu Yuanzhang 311–312
- ziare 436–437, 463, 509
- zone de intercomunicare 77–78,
91, 164, 206, 236, 541–542
- Zoroastru 89–90, 95–96, 100,
102, 157, 197, 522
- zoroastrism 126, 133, 218

Cuprins

<i>Introducere</i>	7
PARTEA ÎNȚĂI – UNELTE, LIMBAJ ȘI MEDIU	
ÎNCONJURĂTOR	21
Capitolul 1 – <i>Etapa fizică</i>	23
Capitolul 2 – <i>Istoria începe cu limbajul</i>	34
Capitolul 3 – <i>Civilizația începe cu geografia</i>	42
Capitolul 4 – <i>Comerțul țese legături</i>	61
Capitolul 5 – <i>Apariția ansamblurilor de credințe</i>	77
PARTEA A DOUA – O PLANETĂ, MAI MULTE LUMI	
Capitolul 6 – <i>Bani, matematică, mesagerie, administrare și putere</i>	105
Capitolul 7 – <i>Mega-imperiile intră în scenă</i>	119
Capitolul 8 – <i>Ținuturile din mijloc</i>	146
Capitolul 9 – <i>Când lumile se suprapun</i>	165
Capitolul 10 – <i>Monadele istorice ale lumii</i>	205
PARTEA A TREIA – SE SCHIMBĂ DECORURILE	
Capitolul 11 – <i>De la miazănoapte</i>	241
Capitolul 12 – <i>Ascensiunea Europei</i>	254

Capitolul 13 – <i>Ultimul strigăt al nomazilor</i>	269
Capitolul 14 – <i>Europa și Cruciadele Lungi</i>	279
Capitolul 15 – <i>Narațiunea restaurației</i>	307
Capitolul 16 – <i>Narațiunea progresului</i>	342

PARTEA A PATRA – BALAMAUA ISTORIEI	353
Capitolul 17 – <i>Momentul Columb</i>	355
Capitolul 18 – <i>Efecte în lanț</i>	367
Capitolul 19 – <i>Lumea după Columb</i>	383
Capitolul 20 – <i>Centrul nu rezistă</i>	393
Capitolul 21 – <i>Lumea de Mijloc, prinsă în plasă</i>	407
Capitolul 22 – <i>Reacții în lanț</i>	419

PARTEA A CINCEA – APARIȚIA MAȘINII	425
Capitolul 23 – <i>Explozia invențiilor</i>	427
Capitolul 24 – <i>Mașinile noastre, sinele nostru</i>	443
Capitolul 25 – <i>Constelațiile sociale în Era Mașinilor</i>	462
Capitolul 26 – <i>Imperii și state naționale</i>	475
Capitolul 27 – <i>O lume în război</i>	491

PARTEA A ȘASEA – SINGULARITATEA ARE TREI LATURI.....	501
Capitolul 28 – <i>Dincolo de statele naționale</i>	503
Capitolul 29 – <i>Era digitală</i>	519
Capitolul 30 – <i>Mediul</i>	531
Capitolul 31 – <i>Tabloul general</i>	541

<i>Mulțumiri</i>	555
<i>Bibliografie</i>	557
<i>Index</i>	575

TITLU	AUTOR
Adolf Hitler. Însemnări intime și politice vol.1	Adolf Hitler, François Delpla
Adolf Hitler. Însemnări intime și politice vol.2	Adolf Hitler, François Delpla
Agent dublu în Războiul Rece. Autobiografia lui Oleg Gordievski	Oleg Gordievski
Alexandru al II-lea. Țarul reformator	Henri Troyat
Amurgul Vechii Europe. Trieste '79, Viena '85, Praga '89	Richard Bassett
Antoniu și Cleopatra. Adevărul din spatele celei mai frumoase povești de dragoste din lumea antică (ediția a II-a)	Diana Preston
Anul 1000. Exploratori, negustori și începutul globalizării	Valerie Hansen
Armata secretă a Israelului. Povestea unității Talpiot	Jason Gewirtz
Bani murdari. Cum fac afaceri cartelurile de droguri	Tom Wainwright
Beria. Mâna dreaptă a lui Stalin	Amy Knight
Biblioteca lui Stalin. Dictatorul și cărțile sale	Geoffrey Roberts
Blocați conturile! Crimă și spălare de bani în Rusia lui Putin	Bill Browder
Capcana lui Tucicide. Mai pot evita Statele Unite și China războiul?	Graham Allison
Călători în al Treilea Reich	Julia Boyd
Călătoria prin Eldorado	Nikolai Vasilevici Sablin
Charles, Camilla și Diana. Dragoste și tragedie în Casa de Windsor	Jean des Cars
CINCI. Povestea victimelor lui Jack Spintecătorul	Hallie Rubenhold
Codul Enigma. Alan Turing și înfrângerea Germaniei naziste	David Boyle
Confesiunile unui fost islamist	Maajid Nawaz
Coreea de Nord. Un stat-gherilă în transformare	Philippe Pons
Coreea de Nord. Viața dincolo de clișee	Daniel Tudor, James Pearson
Coreea de Sud. Povestea unui fenomen economic, politic și cultural	Daniel Tudor
Crimeea și noul imperiu rus (ediția a II-a)	Agnia Grigas
Cupluri tragice ale istoriei	Jean des Cars
Cuptoarele morții. Mărturia unei supraviețuitoare de la Auschwitz	Olga Lengyel
Departee de casă. Memoriile unui copil-soldat	Ishmael Beah
Destin deturnat. O istorie a lumii prin ochii islamului (ediția a II-a)	Tamim Ansary
Diana. Povestea unei prințese spusă de ea însăși	Andrew Morton
Dragă Zari. Povești nespuse ale unor femei din Afganistan	Zarghuna Kargar
Dresda 1945. Furtuna de foc	Sinclair McKay
După căderea Romanovilor. Elita rusă în exil la Paris	Helen Rappaport
După sfârșitul istoriei. Un dialog despre ultimii 30 de ani	Mathilde Fasting (editor), Francis Fukuyama
Familia Borgia. Crime, nepotism, corupție	Christopher Hibbert

Rețeaua umanității se îndesește de zeci de mii de ani, evoluție care va continua, cu siguranță. Într-un an, în zece ani, într-o sută de ani, dacă vom mai exista, viețile noastre nu vor fi devenit mai puțin interconectate, dimpotrivă. Interconectarea mai accentuată este tendința, inexorabila tendință. Într-adevăr, *se pare* că există o singură acțiune umană comună în desfășurare, însă amplitudinea acesteia ne împiedică s-o vedem. Sau ne împiedică pe moment să o vedem, după cum nici chinezii din vechime nu vedeau cum ar putea influența ei Roma antică, și viceversa. Cu toții ne dorim să facem parte din ceva mai mare decât noi, însă, deocamdată, acest ceva mai mare decât noi nu a fost niciodată umanitatea în ansamblul ei. Traectoria pare a duce de la mulți către unul singur, însă doar traectoria nu este un indiciu suficient al finalului acestei povești, mai ales pentru că nu suntem încă o familie unită și fericită. Sau, că veni vorba, nimic unit în vreun fel.

Pentru a ne da seama încotro ne duce drumul care se așterne în fața noastră, trebuie să privim drumul care se întinde în urma noastră. Cum am ajuns din punctul în care eram, în punctul în care suntem azi? Dacă linia directoare este o interconectare tot mai strânsă, care este structura narațiunii care se discerne până în prezent? Care sunt temele și punctele ei de cotitură? Care au fost până acum capitolele, etapele și punctele-cheie ale acesteia? Pe scurt, dacă istoria este o poveste pe care ne-o spunem unii altora, care este intriga?

Aceasta este povestea pe care am pornit s-o caut cu mulți ani în urmă, când mi-a trecut întâia oară prin minte că ascensiunea Chinei avea legătură cu decăderea Romei. Iar cartea de față este povestea pe care am descoperit-o.

PARTEA ÎNTÂI

UNELTE, LIMBAJ ȘI MEDIU ÎNCONJURĂTOR

Unici între viețuitoarele Pământului, noi, oamenii, folosim unelte și limbaj pentru a ne gestiona eficient mediul înconjurător, ca grupuri. Limbajul face posibile poveștile, iar miturile sunt liantul colectivităților umane. La început, aceste narațiuni s-au născut din configurația geografică. Am alcătuit rețele de semnificații între noi și oamenii din imediata noastră vecinătate. Eram locul în care trăiam. Prin constantă intercomunicare am construit idei colective pe marginea unor chestiuni importante, precum timpul și spațiul, viața și moartea, binele și răul. Am trăit și ne-am stins în peisaje simbolice țesute din aceste idei, și, după știința noastră, acele peisaje erau însăși lumea. Între timp, undeva în alt mediu, poate la numai câteva sute de kilometri distanță, oameni adunați în jurul vreunei alte realități geografice și care trudeau împreună pentru a obține hrană din acel mediu viețuiau într-un peisaj simbolic diferit, construit, de asemenea, în mod colectiv.

Capitolul 1

Etapa fizică

(între 15 miliarde și 50 000 de ani î.e.n.)

Într-o zi din toamna anului 1940, patru adolescenți hălăduiau, însoțiți de câinele Robot, prin pădurea de lângă locuințele lor, undeva în sud-vestul Franței, în căutarea unei comori legendare despre care auziseră că ar fi îngropată pe-acolo, când, din senin, patru pedul a tulit-o în adâncitura lăsată de un copac dezrădăcinat și s-a apucat să dezgroape ceva cu labele. Tinerii s-au repezit pe urmele lui, plini de speranță. Dar nu, nu era un cufer străvechi; era doar o deschizătură mică și întunecată în pământ.

Așa că au făcut ceea ce fac adolescenții, ceea ce aș fi făcut și eu, cu siguranță: s-au strecurat prin deschizătură pentru a afla unde duce. Aveau lanterne cu ei, ceea ce era un lucru bun, deoarece gaura cobora mult, înainte să se deschidă într-un spațiu cavernos; iar acolo, luminând cu lanternele în jur, au văzut, pe pereții și chiar pe tavanul aflat la cinci-șase metri deasupra ochilor măriți de uimire, picturi uriașe înfățișând bivoli, căprioare și alte animale, toate rediate delicat în nuanțe de negru, roșu, ocru și galben. Tinerii descoperiseră una dintre cele mai spectaculoase galerii de artă paleolitică din lume – peștera de la Lascaux¹.

¹ Peștera Lascaux reprezintă un complex de galerii subterane situate în regiunea Aquitania, Franța, și a devenit cunoscută după descoperirea sa de

Spectaculoasă, dar nu unică. Picturi rupestre asemănătoare celor din peștera de la Lascaux s-au descoperit pretutindeni în lume, începând cu anul 1868¹, și încă se mai găsesc în sute de situri, din Spania și Libia până în Indonezia. În multe cazuri, acestea au fost realizate în cursul a mii de ani; oamenii mergeau acolo să picteze, generație după generație. Însă cele mai vechi dintre aceste picturi au fost făcute cu aproape patruzeci de mii de ani în urmă și, ciudat, aceste picturi timpurii erau deja foarte sofisticate. Produsele intermediare nu au fost încă descoperite. Nu e ca și cum sute de generații de pictori din Epoca de Piatră au învățat să măzgălească, apoi alte sute de generații au desenat pete care să aducă, vag, cu siluete de animale, pentru ca, în final, să-și dea seama cum se desenează cai și vânători recognoscibili. Ceea ce pare a se fi petrecut cu treizeci și cinci-patruzeci și cinci de milenii în urmă este că oamenii s-au apucat, din senin, să facă artă sofisticată. Și formele artistice nu se limitau la pictură. În Asia Mică, paleoantropologii au descoperit podoabe complexe realizate în aproximativ aceeași perioadă cu picturile rupestre. În sudul Africii s-au descoperit cuțite de silex decorative, de o eleganță încă neîntrecută. Pe teritoriul Germaniei, o sculptură în os de mărimea unei amulete, reprezentând o femeie, a ieșit din mâna meșterului cu brațe și picioare firave, însă cu sâni, fund și vulvă de dimensiuni uriașe².

către patru adolescenți, pe 12 septembrie 1940, datorită picturilor rupestre, realizate în perioada paleolitică. Adâncă de 15 m, peștera Lascaux este acoperită cu picturi zoomorfe și antropomorfe de o frumusețe rară, cele mai vechi având o vechime de aproximativ 17 000 de ani (n. red.).

¹ Peșterile Altamira, situate în regiunea Cantabria din Spania, sunt recunoscute ca fiind primul loc din lume unde a fost identificată arta rupestră din Paleoliticul Superior. Au fost descoperite întâmplător, în 1868, de un câine care își însoțea la vânătoare proprietarul (n. red.).

² Cea mai veche reprezentare a unei ființe umane și cea mai veche piesă de artă figurativă, descoperită până în prezent, în anul 2008, figurina feminină

De ce au atins oamenii măiestria artistică atât de brusc? Au mai fost și alte primare care au trăit simultan cu strămoșii noștri *homo sapiens* și care erau capabile să facă mai mult sau mai puțin aceeași gamă de unelte. Acestea, însă, nu au evoluat prea mult de-a lungul mileniilor, în vreme ce ale noastre au cunoscut o tendință ascendentă spectaculoasă. *Ceva* trebuie să se fi întâmplat acum aproximativ patruzeci și cinci de mii de ani. Dar ce? Ce ar fi putut să fie?

În răspunsul la această întrebare stă răsucită spirala poveștii noastre.

Orice poveste are un cadru și, în cazul de față, cadrul este universul material concret, așa că haideti să începem de acolo. Fizicienii ne spun că universul a luat ființă acum 13,32 miliarde de ani, ceea ce ar părea un timp foarte îndelungat, până te gândești că, dacă toți acești ani ar fi dolari, bancnotele nu ar reprezenta o sumă suficientă pentru construirea a trei portavioane moderne; deci, din anumite puncte de vedere, chiar și din cel al fizicienilor, universul este, mai degrabă, tânăr.

Totul a început, se zice, cu o explozie dintr-un punct fără dimensiune. Întâmplător, multe texte religioase spun ceva asemănător. Până la această mare explozie, spațiul nu exista, astfel încât ar fi lipsit de sens să spunem că acest moment a fost neînsemnat. Tot cu prilejul acestei explozii s-a născut și timpul, astfel încât nu ar avea nicio noimă să începem vreo frază cu „înainte de marea explozie”. Pentru că „înainte” nu a existat; a existat numai „după”.

În urma exploziei, masa în expansiune a materiei simple a crescut sub forma a nenumărate trilioane de stele, care se

de la Hohle Fels (Germania) rămâne o piesă semnificativă pentru înțelegerea dezvoltării comportamentului simbolic la *homo sapiens* (n. red.).

îndeapătau unele de altele, chiar dacă nu și de un punct central, deoarece totul, inclusiv spațiul, era în expansiune (și încă mai este). Din perspectiva noastră, universul a început să devină interesant cam acum 4,54 miliarde de ani, când a luat naștere Pământul, unul din cei opt nori de praf stelar care au fuzionat în această parte a spațiului, în jurul unei stele. Datorită atracției gravitaționale pe care orice particulă o exercită asupra celorlalte, fiecare nor s-a coagulat treptat, învârtindu-se în loc precum un patinator, tot mai strâns și tot mai aproape, până când s-a solidificat într-un corp rotund, care se învârtea în jurul propriei axe și, asemenea celor șapte planete surori, în jurul Soarelui¹.

În tinerețea ei, Terra noastră dragă era o minge de lavă fierbinte. De-a lungul unui miliard de ani, stratul exterior s-a răcit, devenind o crustă de rocă. Apoi au început ploile, și au continuat până când suprafața planetei s-a acoperit cu apă.

Amestecate în această apă erau câteva molecule simple: metan, dioxid de carbon și amoniac, molecule cu o însușire chimică de a forma legături, dacă se loveau una de cealaltă. Când avea loc o astfel de ciocnire, moleculele formau unități mai complexe. E adevărat că numai un număr limitat de noi combinații se puteau forma aleatoriu din aceste prime câteva tipuri de molecule, dar, pe măsură ce luau ființă noi combinații, creștea și numărul combinațiilor posibile ulterior. Mulțumită

¹ Apropos, când eram eu mic, ni s-a spus că sunt nouă planete, însă cea mai îndepărtată a fost recent retrogradată. Sărmanul Pluto, singur în cel mai friguros, cel mai întunecat colț al sistemului solar, nu mai e nici măcar considerat planetă, ci doar o planetă pitică, abia mai răsărită decât un asteroid! Chiar mai recent însă, astronomii cred că au detectat un bulgăre uriaș, întunecat și înghețat de materie, de zece ori cât Terra noastră, situat dincolo de Pluto. E prea departe pentru ca Soarele să reflecte cine știe ce lumină, și iată de ce a durat atât de mult să fie descoperit. Astronomii l-au botezat (muzică amenințătoare, vă rog) Planeta Numărul Nouă (n. a.).

gamei în continuă extindere a „posibilităților adiacente”¹, universul material a câștigat mereu în varietate și complexitate. Nu a existat nicio șansă ca acele prime molecule simple, ciocnindu-se una de alta, să dea accidental naștere unei broaște sau unei păsări. Broaștele și păsările nu erau posibilități adiacente. Dar să se ciocnească pentru a forma substanțe puțin mai complexe, precum aminoacizii? Lipidele? Nucleotidele? Sigur. Nu era doar posibil, ci inevitabil.

În orice sistem închis (ne spun fizicienii), gradul de dezordine tinde să sporească. Se pare că aceasta este legea. Cărțile puse la întâmplare pe rafturi de către indivizi diferiți nu sfârșesc în mod accidental în ordine alfabetică; aceasta nu este, pur și simplu, direcția prestabilită a realității fizice. În general, lucrurile curg întotdeauna la vale, de la mai multă ordine către mai puțină ordine, până când se ajunge la fundul văii, unde curgerea se acumulează într-o baltă și încetează a mai exista. Asta se cheamă entropie. Însă legile fizicii spun și că, în interiorul sistemelor închise, entropia poate fi controlată sau chiar inversată o vreme – dacă se găsește o sursă de energie exterioară. Apa curge întotdeauna la vale, până când apare în peisaj o pompă. Focul se stinge până la urmă, însă lucrurile se schimbă dacă e alimentat cu lemne. O cameră ordonată devine un haos în caz că nu depune nimeni niciun efort să strângă lucrurile. Dar în universul ca întreg, această inversare este, după cum se pare, imposibilă. De ce? Fiindcă, prin definiție, nimic nu se află în exteriorul universului. Ca să-l parafrazez pe filozoful Ludwig Wittgenstein²: „Universul este tot ceea ce există.”

¹ Termenul este preluat din cartea omului de știință Steven Johnson, *Where Good Ideas Come From* (n. a.).

² Ludwig Wittgenstein s-a născut în 1889 la Viena și a încetat din viață în anul 1951 la Cambridge. Viața și activitatea lui s-au desfășurat alternativ în spațiul cultural și intelectual central-european și în cel anglo-saxon (n. red.).

Cum nu există niciun exterior din care să provină energia, entropia poate fi controlată numai într-un sistem mic și închis, situat în interiorul acestui mediu mai amplu.

Cu patru miliarde de ani în urmă, pe Terra au început să apară tocmai astfel de mici sisteme închise. Acestea s-au dezvoltat în locuri unde minuscule crăpături de pe fundul oceanului eliberau căldura din miezul încă lichid al planetei. Acolo (sau poate în altă parte), molecule precum aminoacizii, lipidele și nucleotidele s-au unit pentru a alcătui medii coerente, în care legile entropiei nu acționau: în care apa *putea* (metaforic vorbind) să curgă la deal, în care focurile *puteau* (metaforic vorbind) să ardă la nesfârșit. Acești bulgărași de molecule au fost precursorii primelor celule simple, elementele fundamentale ale vieții.

Viața este, așadar, un sistem închis, aflat într-un mediu înconjurător; are o ordine internă a elementelor componente, care transformă numeroasele sale molecule într-un tot unitar.

Lucrul acesta este valabil în cazul tuturor formelor de viață – o celulă, o broască, un om, și lista poate continua.

Viața este, așadar, precum o constelație ale cărei stele sunt moleculele. Constelația nu este vreuna dintre stelele ei, ci ordinea care domnește între ele. O formă de viață, oricare ar fi aceasta, trebuie să consume energie pentru a-și menține structura internă, iar energia trebuie să provină din lumea exterioară. Celulele, ca să vorbim pe șleau, trebuie să mănânce. Dacă nu obțin destulă energie pentru a se menține întregi, își pierd coerența. Dacă incoerența se amplifică, vine o vreme când constelația dispăre. Părțile sale materiale, moleculele acesteia, sunt tot pe undeva pe-acolo, însă constelația nu mai e niciunde. Viața a lăsat locul morții.

Primele urme de viață au apărut în oceanul planetar acum aproape patru miliarde de ani, poate chiar mai devreme. Oricare ar fi fost cadrul temporal, un lucru e sigur: viața este aproape la

fel de veche ca planeta însăși. Și cu toate că orice organism viu era sortit pieirii, viața în sine a proliferat și, prin intermediul reproducerii, și-a întărit capacitatea de a se împotrivi entropiei. Aceasta este, foarte pe scurt, povestea vieții: indivizii trăiesc, se reproduc și mor, însă viața, în ansamblul ei, se extinde, se ramifică și câștigă în complexitate. Până acum, cel puțin, așa au stat mereu lucrurile.

În cursul miliardelor de ani, formele de viață unicelulare au evoluat în nenumărate și felurite forme de viață pluricelulară, timp în care scena fizică a continuat să evolueze. Uscatul s-a ridicat din apă și a alcătuit un singur continent uriaș, care s-a rupt în două. Cele două bucăți s-au depărtat una de cealaltă și, ulterior, s-au fragmentat în repetate rânduri, continuându-și deriva până ce au ajuns la o configurație foarte asemănătoare celei existente astăzi – masiva Eurasia aici, gigantica Africa imediat la sud, micuța Australia la est, Americi mai departe, de cealaltă parte a planetei, și Antarctica în sudul extrem, plus insule împrăștiat aici și colo, unele atât de mari, că erau aproape de dimensiunea continentelor. Pe planetă nu călcase picior de om, însă decorul era pregătit pentru intrarea lui în scenă.

Cu aproape cincizeci și cinci de milioane de ani în urmă, o insulă atât de mare, încât era, practic, un continent a intrat în coliziune cu masa de uscat a Eurasiei. Spun „a intrat în coliziune”, fiindcă sunt încă prins în schema timpului geologic. La modul în care percepem noi timpul, nu ar fi fost nimic de observat în acea perioadă, cu excepția câte unui cutremur sau, poate, a unei erupții vulcanice, două, cam o dată la un secol.

Dar, la scară *geologică*, coliziunea lentă a acestui subcontinent cu Eurasia a dus la încrețirea scoarței terestre în punctul de contact, și creasta aceea a devenit lanțul muntos himalayan, cu vârful cel mai înalt din lume. Nașterea acestor munți este

importantă pentru istoria omenirii, datorită efectului pe care l-a avut asupra tipurilor de climă din regiune. Vânturile care băteau dinspre mare își deșertau încărcătura de umezeală când atingeau versanții lor înalți, iar ploile acestea au creat pădurile dense din Asia de Sud-Est și din subcontinentul numit India. Stoarse de umezeală, vânturile continuau să bată către sud, spre Africa, încălzindu-se treptat. Aerul uscat și cald a schimbat vegetația din nord-estul Africii. În perioadele mai umede, acolo crescuseră păduri dense; acum, când au început să bată vânturile uscate, pădurile respective s-au rărit, treptat.

Pădurea africană era populată la vremea aceea de numeroase specii de animale, inclusiv primate de tot soiul. Unele dintre acestea s-au retras odată cu restrângerea junglei, alegând să rămână în mediul la care erau cel mai bine adaptate. Altele, însă, și-au croit un nou mod de viață la liziera pădurilor, unde vegetația tot mai rară lăsa spații deschise între copaci. Aici, unele specii de primate au început să trăiască atât pe sol, cât și în copaci. Probabil că, în parte, se deplasau precum copiii într-o sală de sport cu frânghii atârinate de tavan, ținându-se de crengi și mergând pe dedesubtul lor. Între timp, desișul continua să se rarească. Ceea ce înainte fusese pădure presărată cu luminișuri s-a transformat în savană – câmpii ierboase, cu pălcuri de arbori împrăștiate din loc în loc.

UNELTE

Savana este locul unde a început povestea noastră. Maimuțele acelea arboricole (însă deja oarecum bipede) care viețuiau chiar unde pădurea lăsa locul savanei au dobândit capacitatea de a merge în două picioare fără a se ține de ramuri, lucru folositor în mediul lor de viață, deoarece însemna că puteau alerga,

peste câmpul deschis, către cel mai apropiat pălc de arbori și apoi, la nevoie, să dea fuga înapoi la adăpostul pădurii. Postura bipedă însemna că, pentru fugă, nu mai aveau nevoie de membrele anterioare, cu care puteau face altceva; acestea s-au transformat în brațe, și labele, în mâini, iar apoi a apărut degetul mare opozabil, și îndemânarea de-a făuri unelte, și un creier mai mare și mai deștept, adecvat nenumăratelor activități inedite pe care le puteau face aceste creaturi.

Dar, stați așa! Savana a fost doar o parte a poveștii. A apărut și un alt factor, la fel de însemnat pentru evoluția noastră. Nord-estul Africii era, la momentul acela, instabil din punct de vedere geologic, fapt care determina fluctuații climatice extreme. Acum aproximativ două-două milioane și jumătate de ani, climatul regiunii a început să penduleze între fierbinte și rece, umed și uscat. Anotimpurile musonice lăsau locul unor îndelungate perioade de secetă, care, la rândul lor, lăsau iarăși locul musonului. Savanele se prefăceau în deșerturi care deveneau mlaștini. Fluctuațiile acestea s-au înregistrat de-a lungul a mii, nu milioane de ani. Și miile de ani nu sunt perioade chiar atât de lungi de timp. Viețuitoarele care se potriveau mediilor lor de viață precum cheile în lacătele lor au dat de neaz. Schimbările se succedau într-un ritm prea rapid pentru ca evoluția biologică să poată ține pasul. Astfel de condiții haotice favorizau generalistii în detrimentul specialiștilor: era mai bine să fii adaptabil decât să fii adaptat.

Într-o lume în care ființele vii erau silite să-și schimbe continuu strategiile de supraviețuire, degetele mari opozabile, mâinile, brațele și postura bipedă au reprezentat avantaje cruciale. Primatele care aveau toate aceste trăsături puteau ocoli evoluția, făurind unelte cu ajutorul cărora să compenseze neajunsurile biologice. La început, fără îndoială că au utilizat

elemente naturale pe post de unelte: cu pietroaie grele, au spart nuci, cu pietre dure, au măcinat semințele, cu pietre ascuțite, au doborât prada. Apoi – foarte important – au început să folosească uneltele pe care le găseau, pentru a făuri alte unelte: pietre, pentru a ciopli și pentru a transforma alte pietre în cuțițe, pentru a ascuți și pentru a preface bețele în sulițe.

Pe scurt, au devenit inventatori.

Nu doar o specie de primate făcea asta. În decursul a câteva milioane de ani, pe Terra au trăit foarte multe specii diferite de primate bipede, făuritoare de unelte. Unele au dispărut, altele au evoluat în ființe noi, mai capabile, iar trusa lor de unelte a continuat să se îmbogățească. Au învățat să facă, să îngrijească și să controleze focul (da, focul este o uneltă). Au învățat să vâneze în grupuri coordonate, fapt care i-a transformat în prădători redutabili, mai ales pentru că se dotau cu sulițe, băte și plase – pe scurt, cu unelte. Nu se mulțumeau să ucidă alte animale și să le mănânce; pe unele le jupuiau și purtau pieile acelor jivine peste ale lor. Închipuți-vă ce înfricoșători trebuie să le fi părut contemporanilor!

Aceste noi tipuri de primate bipede își foloseau excelențele însușiri ale mersului pentru a cutreiera întregul teritoriu al Africii și pentru a traversa Eurasia. Spre deosebire de alte animale, se puteau stabili în orice tip de mediu pentru că aveau unelte. S-au mutat în păduri, în deșerturi, în mlaștini, în văile râurilor, pe câmpii și pe versanți muntoși, și aceste peisaje atât de diverse le-au modelat identitatea și modul de viață. Dacă istoria este o împletitură, mediul inconjurător este unul dintre firele sale cele mai însemnate. Uneltele sunt un alt fir, strâns înrudit cu primul. Mai există și un al treilea fir, însă acesta a apărut mai târziu. Cine suntem și cine am fost sunt două aspecte care s-au aflat, de la început, într-o relație complicată cu

locurile prin care am fost și cu lucrurile pe care le-am făcut pentru a supraviețui în condițiile naturale din acele meleaguri.

Niciuna dintre ființele care cutreierau planeta acum un milion de ani nu ar putea fi considerată om. Nici nu ar fi trecut neobservată într-un centru comercial al zilelor noastre. Biologic vorbind, făpturile acelea nu erau încă ființe umane. Însă neîntrerupta metamorfoză a vieții pe Pământ a continuat până când, acum vreo sută de mii de ani – poate cu vreo zece milenii în plus sau în minus – unele primate bipede au devenit identice cu ființele umane așa cum le știm. Oamenii de știință numesc aceste creaturi *homo sapiens sapiens* – adică, în limba latină, „om înțelept, înțelept” (un termen care este, dacă ne gândim bine, mai degrabă narcisist, fiind inventat de oameni pentru a caracteriza oamenii).

Așadar, acesta a fost momentul? Acum o sută de mii de ani s-a ridicat cortina și s-a dat semnalul pentru începerea spectacolului umanității? M-aș aventura să spun că nu, încă nu. Decorul era pregătit, dar personajele încă nu intraseră pe scenă. Acelor primi *homo sapiens* încă le lipsea ceva pe care noi, oamenii moderni, îl luăm de bun, ceea ce ne aduce înapoi, de unde am plecat. În urmă cu aproximativ patruzeci și cinci de mii de ani, noi, oamenii, am început să pictăm imagini, să cântăm la fluter și să dansăm. În cursa pentru o hrană cât mai bună, ne-am detașat față de alți concurenți bipezi. Atunci, în acel moment, trebuie să se fi întâmplat ceva, ceva care a declanșat ascensiunea ființelor omenești către poziția dominantă. Dar ce anume?

Răspunsul pare a fi: dezvoltarea unui limbaj autentic.